

Jens Skov-Larsen

ASPEKTVALG I TJEKKISK VED OVERSÆTTELSE AF DANSK PERFEKTUM

"Orden "imperfektiv" och "perfektiv" har i sin grammatiska betydelse absolut ingenting gemensamt med sv. imperfekt och perfekt. De hänvisar uteslutande till handlingens förlopp, alltså om det är begränsat eller ej."

Đurovič, s. 13

0. Indledning

I denne artikel skal der gøres rede for nogle grundlæggende overvejelser i forbindelse med opstilling af et regelsystem for aspektvalg i tjekkisk ved oversættelse af dansk perfektum.

Et sådant regelsystem vil dels udgøre en del af et samlet oversættelsesregelsystem for aspektvalg i tjekkisk, dels kunne give et bidrag til indsigten i det samlede kontrastive problemkompleks: "slavisk tempus, aspekt og aktionsart over for dansk (germansk) tempus og aktionsart". Specielt kan man evt. få en (yderligere) belysning af spørgsmålet om, i hvor høj eller lav grad dansk/germansk perfektum (evt. opfattet som en slags "aspekt" 1) kan ækvivaleres med slavisk perfektiv præteritum 2).

1. Oversættelsesregler for aspektvalg i et slavisk sprog (tjekkisk) ved oversættelse fra dansk

I Skov-Larsen 1984 viste jeg, hvordan man - ud fra analyser af et oversættelsesmateriale - kan konstruere et regelsystem for aspektvalg i et slavisk sprog ved oversættelse fra et germansk sprog.

For at få en belysning af aspektproblematikken i så ren form som muligt og for at møde vanskelighederne én efter én valgte jeg at starte med at skitsere hovedlinierne i et regelsystem for oversættelse af dansk præteritum aktiv (modalverber dog undtaget) til tjekkisk ipf eller pf præteritum (notation:

PrætDA ---> ipf/pf PrætRJ).

Betydningen af faktorerne tempus, diatese og modus blev således udskudt til et senere tidspunkt.

Det viste sig, at et sådant regelsystem primært kunne baseres på faktoren *A* = "den danske sætnings aktionsart" (hvor der med "aktionsarter" menes semantiske klasser svarende til forskellige typer af handlingens forløb i tid, såsom 'tilstand', 'ubegrænset proces', 'begrænset proces' og 'punktuel begivenhed' 3), og at et regelsystem for fortolkning af danske sætningers aktionsart således ville blive nødvendigt. Hovedlinierne i konstruktionen af et sådant fortolknings-regelsystem blev skitseret.

Dette system vil foruden inhærente semantiske og syntaktiske mønstre hos verballeksemper indeholde nogle variable, iagttagelige kontekstfaktorer (såsom typer af objekter og adverbialer), og det egentlige oversættelsesregelsystem vil foruden *A* omfatte nogle sekundære aspektdeterminerende faktorer.

Det vigtige spørgsmål om, hvorvidt eller hvorledes det danske tempus har betydning for aspektvalget i tjekkisk, kan belyses ved opstilling af parallelle regelsystemer for de 4 danske tempora og ved en sammenligning mellem disse systemer.

2. Det danske verbums tempus og aspektvalget i tjekkisk

Et første indtryk af, om der er nogen sammenhæng mellem variationen i tempus og valget af tjekkisk aspekt, kan man få ved analyse af parallelle tekster (danske originaltekster og deres tjekkiske oversættelser, og omvendt).

En foreløbig undersøgelse af denne art viser følgende tendenser for fordelingen af de tjekkiske verbalformer på imperfektiv (ipf) og perfektiv (pf) ved de 4 kombinationer af danske og tjekkiske tempusformer, som er hinandens nærmeste ækvivalenter:

Tabel I

da.tempus		oversat til/fra tj.tempus	tj.aspektfordeling		
			ipf	pf	
Præsens	(PræsDA)	Præsens	(PræsTJ)	<u>80-90%</u>	10-20%
Præteritum	(PrætDA)	Præteritum	(PrætTJ)	40-60%	40-60%
Perfektum	(PerfDA)	Præteritum	(PrætTJ)	30-40%	<u>60-70%</u>
Pluskvamp.	(PlkvDA)	Præteritum	(PrætTJ)	30-40%	<u>60-70%</u>

(eksempler: se nedenfor)

Det materiale disse tal bygger på, er tilfældigt udvalgte tilfælde af hver af de 4 pågældende tempuskombinationer fra udenit af skønlitterære tekster (Bodelsen, Scherfig, Capek, Hašek), suppleret med videnskabelige tekster (Hjelmslev, Mukařovský) og en rejsebeskrivelse (Bitsch), alle med oversættelser. Der er tale om ca. 500 tilfælde for hver af de fire tempuskombinationer.

Det bemærkes, at procenttallene i tabellen gælder for hver linie for sig, dvs. at der ikke fremgår noget om fordelingen af et tilfældigt udvalgt materiale af verbalformer på tempuskombinationer (f. eks. er kombinationen PrætDA/PrætTJ i det store og hele noget hyppigere end kombinationen PerfDA/PrætTJ - dog naturligvis med variationer efter teksttype - og meget hyppigere end PlkvDA/PrætTJ). Der er heller ikke taget hensyn til andre tempuskombinationer, f. eks. PrætDA/PræsTJ.

Procenttallene i tabellen for de tre kombinationer med PrætTJ svarer i grove træk til tallene i Anderssons (1978) undersøgelse af russisk Præt over for tysk (s. 143) og Bjervigs undersøgelse af russisk Præt over for dansk (lodret læsning af hans FIG. VI, s. 44).

Eksempler fra det undersøgte materiale:

/1/ PræsDA/ ipf PræsTJ	Jeg <u>venter</u> en opringning.	<u>Cekám</u> telefon.
/2/ PræsDA/ pf PræsTJ	Her <u>spytter</u> kaptajnen ophidset.	Tu si kapitán roz- hořčeně <u>odplune</u> .

/3/ PrætDA/ipf PrætrJ	Leif <u>tænkte</u> .	Leif <u>uvažoval</u> .
/4/ PrætDA/ pf PrætrJ	Til denne <u>egn kom</u> der en dag en fremmed.	Do tohoto kraje <u>přišel</u> jednoho dne cizí člověk.
/5/ PerfDA/ipf PrætrJ	Præsten <u>har</u> <u>talt</u> om barndommens jul.	Kněz <u>hovořil</u> o vánočích, o dětství.
/6/ PerfDA/ pf PrætrJ	Du <u>har</u> <u>ladt</u> mig <u>fuldstændig</u> i stikken.	<u>Nechal</u> si mě <u>úplně</u> ve štychu.
/7/ Plkuda/ipf PrætrJ	Jag <u>havde</u> egentlig <u>tænk</u> t mig rejsen helt anderledes.	Vlastně <u>jsem</u> si tu cestu <u>představoval</u> jinak.
/8/ Plkuda/ pf PrætrJ	... skibet <u>var</u> <u>stødt</u> på en tysk mine...	... loď <u>narazila</u> na německou minu...

Der kan altså konstateres en statistisk sammenhæng mellem:

- 1) PræsDA og ipf PræstrJ og
- 2) PerfDA og Plkuda på den ene side og pf PrætrJ på den anden side.

Men disse korrelationer er naturligvis ikke ensbetydende med, at man kan hævde, at tempus er den afgørende faktor for aspektvalget, endstige at man mere eller mindre kan identificere PræsDA med ipf PræstrJ eller f. eks. PerfDA med pf PrætrJ. (Dette understreges af, at man, hvis man går den modsatte vej og bruger pf PrætrJ som udgangspunkt i en sammenligning af parallelle tekster, finder, at pf PrætrJ (ligesom for øvrigt russisk pf Præt) oftere ækvivaleres af PrætDA end af PerfDA, jfr. Skov-Larsen 1979, s. 133-134).

Derimod er det meget muligt at tænke sig, at en eller flere aspektafgørende faktorer af anden art har den egenskab, at de optræder med forskellig frekvens i forbindelse med forskellige tempora. Således hænger den lavere forekomst af pf PræstrJ (10%-20%) i forhold til ipf PræstrJ (80%-90%) formentlig sammen med, at præsens i det hele taget har større anvendelse ved beskrivelse af tilstande og processer (uden fokusering på evt. begrænsninger) end ved skildring af begivenheder (jfr. Comrie s. 66), samt med den kendsgerning, at pf PræstrJ i modsætning til ipf PræstrJ og PræsDA ikke omfatter delbetydningen 'aktuel nutid' (medens alle tre præsensformer i øvrigt har samme (grupper af)

delbetydninger: 'ikke-aktuel (nu)tid' (om gentagne handlinger, forhold der gælder altid, etc.), 'fremtid' og 'fortid') 4).

På lignende måde kunne den statistiske sammenhæng mellem *PerfDA* og *pf PrætrJ* (set fra *PerfDA*'s side) måske tænkes forklaret dels ud fra en antagelse om, at *PerfDA* har større anvendelse ved reference til begivenheder end til tilstande og processer, dels ud fra et sammenfald af en eller flere hyppigt forekommende delbetydninger hos *PerfDA* og *pf PrætrJ*; her er den i not 2 omtalte "perfektumsbetydning" naturligvis en snublende nærliggende mulighed.

Lad os se, hvorledes den statistiske sammenhæng mellem *PerfDA* og *pf PrætrJ* kan forklares eller belyses ud fra en teoretisk baseret opstilling af og sammenligning mellem de to leds generelle betydninger og delbetydninger.

3. Dansk perfektum (*PerfDA*) og tjekkisk perfektiv præteritum (*pf PrætrJ*): generelle betydninger

3.1. *PerfDA* kan bedst karakteriseres i relation til de øvrige 3 danske tempora v.h.a. følgende distinktive træk 5):

1) *PerfDA* er (sammen med præteritum og pluskvamperfektum) markeret 'fortid' - i opposition til præsens, som er umarkeret i denne henseende.

2) *PerfDA* er umarkeret med hensyn til 'bestemt tid, afgrænset fra 'nu'' - i opposition til præteritum og pluskvamperfektum, som er markeret i denne henseende 6).

(Pluskvamperfektum adskiller sig igen fra præteritum ved at være:

3) markeret 'fortid i relation til fortid' (dvs. før, til og med et givet tidspunkt i fortiden), medens præteritum her er umarkeret 7).

Trækket 2) vil sige, at brug af *PræfDA* kræver, at handlingens tidsmæssige placering i fortiden 8) fremgår af konteksten, situationen eller på anden måde indgår i afsenderens og modtagerens fælles referenceramme. Derimod er det altid *PerfDA* der bruges, når handlingens placering i fortiden ikke er specificeret eller afgrænset fra 'nu'. (Vedr. 'nu': se afsnit 4.1. nedenfor samt not 9). Kun i forbindelse med et lille antal tidsadverbialer, der angiver en nær fortid (*lige, for nylig* etc., jfr. 4.1, A)4), og

i den særlige modale anvendelse af perfektum, som man kunne kalde 'rekonstruktion af et sandsynligt handlingsforløb' (jfr. Vannebo, s. 203, Glismann, s. 16-17, og nedenfor: 4.1, A)5)) forekommer *PerfDA* om bestemt tid, afgrænset fra 'nu'.

Med hensyn til den generelle betydning, som perfektum (i dansk og dermed beslægtede sprog) ofte tillægges: 'angivelse af en fortidig handling (fortsatte) relevans for 'nu' el. lign. (jfr. Comrie s. 52 10), så dækker den utvivlsomt mange perfektumforekomster (i hvert fald svarende til delbetydning 3) under 4.1), men det kan ved mange andre forekomster (navnlig svarende til delbetydning 1) under 4.1.) hævdes, at præteritum i lige så høj - eller ringe - grad formidler en sådan betydning, f. eks. i:

/9/ *Har du været i Brno? Nej, men jeg har været i Bratislava*

/9a/ *Har du været i Brno? Ja, jeg var der i august 1982 11)*

(Her kan drages en parallel til Uhrskovs argumentation (s. 298-300) mod en traditionel forestilling om, at perfektum generelt skulle have betydning af 'resultativitet' el. lign. 12). V.h.a. opstilling af parallelle eksempler med perfektum og præteritum påviser hun, at en resultativitetsbetydning er afhængig af verbets semantik, og at valget mellem præteritum og perfektum snarere "styres" af bestemte typer af tidsadverbialer). - I øvrigt vil det ofte være vanskeligt at fastslå objektivt, hvorvidt en verbalform har betydningen 'angivelse af en fortidig handling (fortsatte) relevans for 'nu' - med mindre man hermed blot mener, at perfektum kun forekommer i præsens-kontekster.

3.2. Pf PrætiV kan siges at forene de generelle betydninger af:

1) præteritum, som er markeret 'fortid' - i opposition til præsens, som er umarkeret i denne henseende - og

2) pf aspekt, som er markeret m.h.t. trækket 'handlingen anskuet som havende en tidsbegrænsning' (eller, iflg. nogle beskrivelser: 'handlingen anskuet som en helhed') - i opposition til ipf, som er umarkeret i denne henseende.

Det skal nævnes, at Isačenko som led i sin karakteristik af det samlede, 5-leddede tempus-aspektsystem i russisk (s. 296) forklarer forholdet mellem ipf Præti og pf Præti v.h.a. et specielt træk, som en forskelligt fra 2) her ovenfor, nemlig:

2A) medens *ipf Præt* er markeret m.h.t. handlingens afgrænsethed fra 'nu', er *pf Præt* umarkeret i denne henseende.

At *ipf Præt* tidsmæssigt ikke kan være forbundet med 'nu', nævnes også af Kopečný (s. 56, par. 57) og af Galton 1976 (s. 51), omend det ikke omtales som det distinktive træk, der adskiller de to præteritumsformer.

3.3. En sammenligning mellem disse korte karakteristikker af de generelle betydninger hos *PerfDA* og *pf PrætTJ*:

<i>PerfDA</i>	<i>pf PrætTJ</i>
+ fortid	+ fortid
± bestemt tid, afgrænset fra 'nu'	+ tidsbegrænsning hos handlingen (eller, hvis man følger Isačenko: ± afgrænsethed fra 'nu')

viser ganske vist - hvis man går ud fra Isačenko's karakteristik - at de to kategoriled foruden trækket + fortid har det tilfælles, at de er umarkerede m.h.t. afgrænsethed fra 'nu' (dvs. at de kan bruges om handlinger, som ikke er afgrænset fra 'nu', men også om handlinger, som er afgrænset fra nu, se f.eks. delbetydningerne 1) og 11) under 4.1 henholdsvis 4.2)). Denne konstatering af en fælles umarkerethed har i virkeligheden ringe eller ingen værdi med henblik på en forklaring af de to leds høje grad af korrelation, så længe der ikke foreligger en redegørelse for, under hvilke omstændigheder det umarkerede led optræder på det tilsvarende markerede leds betydningsfelt.

Hvis man ikke går ud fra Isačenko's karakteristik, synes der på den anden side at være et delvist fællesskab mellem trækket + tidsbegrænsning hos handlingen under *pf PrætTJ* og trækket + bestemt tid, afgrænset fra 'nu', som karakteriserer *PerfDA*'s modetykke, *PrætDA* (jfr. 3.1, 2)). Her må man dog være opmærksom på, at den begrænsning/afgrænsethed der er tale om, i det ene tilfælde gælder handlingens forløb, i det andet handlingens placering på tidsaksen.

En sammenligning på dette generelle plan giver således ikke nogen egentlig forklaring på korrelationen mellem *PerfDA* og *pf PrætTJ*.

4. PerfPA og pf Præterj: delbetydninger (jfr. not 4)

4.1. PerfPA

Der kan f. eks. skelnes mellem følgende (grupper af) delbetydninger (hvor 1)-4) svarer til Comrie's typer, s. 56-61; Vannebo angiver, s. 111-114, 10 "brugsmåter", hvoraf jeg opfatter nogle som kontekstuel betingede udspecificeringer af de her angivne grupper):

A) i relation til 'nu' = aktuel nutid (jfr. not 9)

1) forekomst af handlingen før 'nu' (herunder at eller hvorvidt en sådan handling har fundet sted), forøvrigt tidspecificeret ("ubestemt fortid"):

/9/ Har du været i Brno? Nej, men jeg har været i Bratislava

2) forekomst af handlingen i en periode i fortiden til og med 'nu' ("vedvarende fortid"):

/10/ Han har boet i Lund i 12 år

3) forekomst af handlingen så nær ved 'nu', at dens følger gælder 'nu' ("nugældende resulterende tilstand"):

/11/ Jeg har købt kager til kaffen (: Jeg har kager, som vi kan spise til kaffen);

det er denne delbetydning, der svarer til den såkaldte "perfektumsbetydning" omtalt i not 2

4) forekomst af handlingen meget nær ved 'nu', tidsfæstet v.h.a. et af et lille antal adverbialer såsom lige, for nylig ("nylig fortid"):

/12/ Hun har lige siddet og strikket

5) forekomst af handlingen ved en specificeret tid i fortiden - ifølge en rekonstruktion af et sandsynligt handlingeforløb ("rekonstrueret fortid"):

/13/ Han er nok kommet ved otte-tiden, men er så gået igen

Endvidere forekommer 1)-5):

B) i relation til 'nu' = fremtid, C) i relation til 'nu' = ikke-aktuel (nu)tid (herunder sig gentagende (nu)tid) og D) i relation til 'nu' = fortid - hvor A)-D) svarer til de 4 (hovedgrupper af) delbetydninger hos præsens - idet 'nu' v.h.a. konteksten (tidsadverbialer, præsensformer etc.) omfortolkes til et tidspunkt, specificeret eller uspecificeret, inden for de pågældende tidsplaner. F. eks.: B)2) fremtid/periode i fortiden til og med 'nu':

/14/ Til september har hun boet i Lund i 11 år

- eller C)3) sig gentagende (nu)tid/handlingens følger gælder 'nu':

/15/ Hver gang vi drikker kaffe sammen, har han altid købt kager

Det skal bemærkes, at de fleste af delbetydningerne 1)-5) hver især kun kan gælde under visse omstændigheder. Foruden faktoren: forekomst af visse tidsadverbialer eller ikke-forekomst af tidsadverbial, er verballeksemets (eller -syntagmets) egen semantik væsentlig: ved 2) forudsættes det, at verbalhandlingen er eller kan betragtes som durativ, og ved 3) forudsættes der en verbalhandling, som har potentielle følger.

4.2. pf Prætrj (jfr. ipf Prætrj)

Ud fra f.eks. Kopečný (s. 52-58) og Galton 1976 (s. 122-139, jævnført med s. 51-75) samt Galton 1969 kan følgende (hovedgrupper af) delbetydninger (funktioner) hos pf Prætrj opstilles (jævnført med nærmest modsvarende delbetydninger (funktioner) hos ipf Prætrj):

1) Handlingen ses i forbindelse med sin kontekst, som led i en situation:

/16/ O pŭlnoci se zvedl a mávl rukou. Tu zazněla sladká hudba...

(jfr. ipf Prætrj:

2) handlingen ses ikke i forbindelse med sin kontekst, men nævnes for at angive, at eller hvorvidt en sådan handling har fundet sted

/17/ Já jsm prováděl klasifikaci českých substantiv).

12) Handlingen indgår i en følge af handlinger (hvilket kan opfattes som en underafdeling af 11)): se zveďl og mál i /16/. Specielt kan en *pf Prátrj* i en bisætning angive, at dennes handling er fortidig i forhold til hovedsætningens (dvs. at der er tale om en slags relativ tidsangivelse):

/18/ *Když jsem se vrátil, našel jsem na stole dopis*

(jfr. *ipf Prátrj*:

22) handlingen er samtidig med andre handlinger:

/19/ *Když jsem se vrátil, čekal na mě doma přítel*).

13) Interessen er rettet mod, at handlingen er afsluttet/har nået sit mål, og/eller mod dette mål:

/20/ *Už ses vypsál?*

(jfr. *ipf Prátrj*:

23) interessen er rettet mod handlingens forløb (uanset om dens evt. mål er nået eller ej), mod dens "kvalitet" eller dens agens:

/21/ *Jak jsi spál?*).

I forlængelse heraf og i overensstemmelse med 11):

14) Idet handlingen har nået sit mål, gælder dens følger (en af handlingen resulterende tilstand) på det tidspunkt, som konteksten handler om, specielt 'nu' (der er altså tale om den såkaldte "perfektumbetydning" nævnt i not 2):

/22/ *Už jsem to napsál (= Už to mám napsáno)*

(jfr. at *ipf Prátrj* jo (se 3.2.) ikke kan have forbindelse med 'nu')

Pf og *ipf Prátrj* deler zonen 'fortid' mellem sig. Det man af de her anførte korte beskrivelser kan udlede om en placering inden for denne zone af de to leds delbetydninger, er følgende:

Delbetydningerne 11), 12) og 22) er tidsfæstede, for så vidt som konteksten/andre handlinger i den relevante kontekst er det.

Delbetydning 14) synes at indebære en tidsplacering af handlingen "så nær ved 'nu', at dens følger gælder 'nu'", jfr. formuleringen af delbetydning 3) under *PerfDA*.

Ligesom for *PerfDA* gælder det naturligvis også her, at de fleste af delbetydningerne gælder under visse kontekstuelle forudsætninger. Således forudsætter 13)-14), at verballeksemet/-syntagmet i sin semantik omfatter en komponent 'potentielt mål' etc.

4.3. En sammenligning mellem de ovenfor opstillede delbetydninger kunne - i hvert fald ud fra de anførte korte formuleringer at dømme - tyde på, at delbetydning 1) under *PerfDA* nærmest modsvares af delbetydning 21) under *ipf Prætrj*. - Delbetydning 2) under *PerfDA* gengives i tjekkisk (ligesom i adskillige andre slaviske og ikke-slaviske sprog, jfr. Comrie s. 60) med præsens (ofte plus tidsadverbialet *už*):

/10a/ Bydlí v Lundu už 12 let

Den eneste af delbetydningerne under *PerfDA*, som først og fremmest synes at svare til en delbetydning under *pf Prætrj* er betydning 3), "nugældende resulterende tilstand". Den og delbetydning 14) under *pf Prætrj*, den såkaldte "perfektumsbetydning", synes at have følgende til fælles:

a) betydningen: den pågældende handling er fuldført, og den har nogle følger (en tilstand, som er et resultat af handlingen), som gælder 'nu'

b) de forudsætter, at verballeksemet i sig selv (eller verbal-syntagmet) i sin betydning omfatter et potentielt mål for handlingen (dvs. at verbet/verbalsyntagmet har/tilhører en bestemt aktionsart)

c) de forudsætter, at verbet optræder i en kontekst, som handler om en situation relativt kort tid efter pågældende handling.

Der er altså tydeligt sammanfald mellem én delbetydning hos *PerfDA* og én delbetydning hos *pf Prætrj*. Hvis man uden videre kunne sige, at denne delbetydning var den vigtigste (: den hyppigst forekommende) af alle *PerfDA*'s delbetydninger, så var hermed den statistiske korrelation mellem *PerfDA* og *pf Prætrj* (set fra *PerfDA*'s side) opklaret. Det kan man imidlertid ikke hævde uden begrundelse i tekstanalyser.

5. Oversættelsesanalyse af $Perf_{DA} \rightarrow ipf/pf Præt_{TJ}$

I fortsættelse af pilotundersøgelsen nævnt i afsnit 2 er den del af materialet, som omfatter $Perf_{DA}$ -former, blevet underkastet en fortsat analyse med henblik på opstilling af et oversættelsesregelsystem for $Perf_{DA} \rightarrow ipf/pf Præt_{TJ}$, parallelt med det for $Præt_{DA} \rightarrow ipf/pf Præt_{TJ}$ skitserede regelsystem (Skov-Larsen 1984), nævnt i afsnit 1.

Fra denne analyse skal der her kort gøres rede for afprøvningen af de to faktorer:

A = den danske sætnings aktionsart (jfr. denne faktors betydning for aspektvalget ved $Præt_{DA} \rightarrow ipf/pf Præt_{TJ}$, se afsnit 1) og

B = $Perf_{DA}$'s delbetydning (med henblik på en belysning af specielt delbetydningen "nugældende resulterende tilstand"'s affinitet med $pf Præt_{TJ}$, jfr. afsnit 4.3).

Analysen omfatter de 500 tilfælde af $Perf_{DA}$ oversat til, henholdsvis fra, $Præt_{TJ}$, ud af det i afsnit 2 nævnte oversættelsesmateriale. I lighed med analysen af $Præt_{DA} \rightarrow ipf/pf Præt_{TJ}$ er der set bort fra biaspektuelle former, passivformer og modalverb, jfr. afsnit 1.

Fordelingen af disse tilfælde på tjekkisk aspekt viste sig (som gennemsnit) at være følgende:

$Perf_{DA} \rightarrow ipf Præt_{TJ}$: 33% / $pf Præt_{TJ}$: 67%

5.1. Den danske sætnings aktionsart (A)

For hvert tilfælde blev den danske sætnings aktionsart registreret, idet der blev skelnet mellem følgende 3 værdier af A :

A_T = sætningen angiver en tilstand

A_P = sætningen angiver en ubegrænset proces

A_{BH} = sætningen angiver en begrænset proces eller en punktuelt begivenhed.

A_T og A_P er defineret svarende til A_{ST} og A_{UP} i Skov-Larsen 1984, s. 268, medens A_{BH} svarer til A_{BP} plus A_H iflg. disse to værdiers definition sammesteds (dette, fordi det i praksis, ved

sorteringen af teksteksempler, viser sig vanskeligt at trække en nøjagtig grænse mellem *AP* og *AM*) 13).

Eksempler fra materialet:

/23/ *der er folk, der har ment ..., at det er sådan, som det ikke er* *Ar*

/24/ *Jag har filmet awattierne og andre indianerstammer i den brasilianske jungle* *Ap*

/25/ *jeg har glemt det hele, sagde Hostrup* *AMH*

Ud over disse tre værdier forekom der tilfælde med flertydig *A* (hvor heller ikke en bredere kontekst end sætningen kunne afklare *A*):

/26/ *jeg har ikke handlet ondt eller umenneskeligt* *AP/AM*

(Sætningen kan ifølge sin kontekst forstås som refererende til én handling (en begrænset proces) eller til måden den pågældende har handlet på i det hele taget (en ubegrænset proces)).

Tilfældenes fordeling dels på *A*, dels på tjekkisk aspekt viste sig at være som følger (i % af hele materialet):

Tabel II

	ipf	pf	Σ	dominerende aspekt ?
<i>Ar</i>	12%	1%	21%	ipf, 90% af <i>Ar/P/TP</i>
<i>Ap</i>	5%	1%		
flertydige: <i>Arp</i>	2%	0%		
<i>AMH</i>	7%	59%	66%	pf, 89% af <i>AMH</i>
óvrige flertydige	7%	6%	13%	
	33%	67%	100%	

Eksempler (jfr. /23/-/25/ ovenfor):

/23a/ *jsou lidé, kteří se domnívali..., že je to jiné, než to skutečně je* *Ar/ipf*

/24a/ *Filmoval jsem Awatie a jiné indiánské kmeny v brazilské džungli* *Ap/ipf*

/25a/ "já jsem to všechno zapomněl", řekl Hostrup *ABH/pf*

Denne fordeling kan sammenlignes med den tilsvarende fordeling på A henholdsvis tjekkisk aspekt fra undersøgelsen af *PrátdA* ---> *ipf/pf PrátrJ* (jfr. Skov-Larsen 1984, s. 268):

Tabel III 14)

	ipf	pf	Σ	dominerende aspekt?
<i>AT, AP, ATP</i>	<u>38%</u>	4%	42%	ipf, 90% af disse tilf.
<i>ABH</i>	7%	<u>45%</u>	52%	pf, 87% af disse tilf.
óvrige flertydige	3%	3%	6%	
	—	—	—	
	48%	52%	100%	

Af sammenligningen fremgår det:

at andelen *AT/P/TP*-tilfælde er meget mindre (nemlig 21%) ved *PerfDA* end ved *PrátdA* (42%), men

at *AT/P/TP*-tilfældene i begge undersøgelser viser samme høje grad af korrelation med *ipf PrátrJ*, nemlig begge steder 90% af *AT/P/TP*-tilfældene, og

at *ABH*-tilfældene i begge undersøgelser tilsvarende viser næsten samme høje grad af korrelation med *pf PrátrJ*: 89% henholdsvis 87% af *ABH*-tilfældene.

På grundlag af dette sæt konstateringer er det rimeligt som hypotese at operere med det samme sæt hovedregler for valg af tjekkisk aspekt ved oversættelse af *PerfDA* som ved oversættelse af *PrátdA* (jfr. Skov-Larsen 1984, s. 269, (20)), nemlig:

/27a/ "Når A er 'tilstand' eller 'ubegrænset proces' (*AT, AP, eller ATP*), skal der vælges *ipf*"

/27b/ "Når A er 'begrænset proces' eller 'punktuel begivenhed' (*ABH*), skal der vælges *pf*".

Iflg. tabel II giver disse to regler tilsammen en forklaring på: 19 + 59 = 78% af aspektvalgene i tjekkisk ved oversættelse af *PerfDA* til *PrátrJ*. Dette kan sammenlignes med den forklaringspro-

cent, som det tilsvarende regelsæt giver for aspektvalg ved oversættelse af *PræfDA* til *PræfTJ*, nemlig 38+45 = 83% (jfr. tabel III). - Man kan også sammenligne med det tilfælde, hvor man simpelthen formulerer en hovedregel for aspektvalg som:

/28/ "Når *PerfDA* oversættes til *PræfTJ*, skal der vælges pf".

Dette er en ren sandsynlighedsbeskrivelse og forklarer altså 67 % af tilfældene (jfr. tabel II).

Hvis man vælger at basere sit oversættelsesregelsystem på regelsættet /27a/ + /27b/, får man 100 - 78 = 22% afvigende tilfælde, som så skal forklares v.h.a. supplerende aspektafgørende (kontekst-)faktorer. Disse 22% består af:

a) 13% tilfælde med flertydig A, som f.eks. /26/ ovenfor, og

b) 9% egentlig afvigende tilfælde, som f.eks.:

/29/ ...når vi holder os til de ord, vi har citeret *ABM*
 ...omezime-li se na slova, která jsme již citovali /ipf

Det fortsatte analysearbejde vil vise, om disse egentlig afvigende tilfælde kan forklares v.h.a. samme samling supplerende (kontekst-)faktorer som ved analysen af - og i det heraf følgende oversættelsesregelsystem for - *PræfDA* ---> ipf/pf *PræfTJ*. Eller om det på lavere niveauer af regelsystemerne bliver nødvendigt at differentiere efter tempus.

5.2. *PerfDA*'s delbetydning (B)

For hvert tilfælde blev det registreret, hvilken delbetydning *PerfDA* havde. Der blev skelnet mellem følgende værdier svarende til de under afsnit 4.1. angivne delbetydninger A)1)-5) samt B)-D):

B_1	= "ubestemt fortid"	(i rel. til aktuel nutid)
B_2	= "vedvarende fortid"	" "
B_3	= "nugældende resulterende tilstand"	" "
B_4	= "nylig fortid"	" "
B_5	= "rekonstrueret fortid"	" "
B_6	= fortid (svarende til B_1 - B_5 , men) i relation til andre tidsplaner	

2) Hvis man skulle opstille et sæt hovedregler for aspektvalg ved oversættelse af *PerfDA*, baseret på *B*, kunne de se ud som følger:

/33a/ "Ved B_1 vælges ipf, /33b/ ved B_3 vælges pf",

hvorved man ville få en forklaringsprocent på $22 + 37$ (iflg. tabel IV) = 59%, dvs. ikke nogen bedre forklaring end en ren sandsynlighedsbeskrivelse i form af "regel" /28/.

Hvis man alligevel ville gå ud fra /33a/ - /33b/ som grundregel, måtte man finde endnu (mindst) en faktor, som kan forklare B_1 -tilfældenes nogenlunde ligelige fordeling på de to aspekter (22% henholdsvis 18% af samtlige *PerfDA*-tilfælde).

5.3. En sammenligning mellem *A* och aspekt inden for B_1 -tilfældene (dvs. "ubestemt fortid") (i % af samtlige *PerfDA*-tilfælde) viser en differentiering efter *A*:

Tabel V

	ipf	pf	Σ	dominerende aspekt ?
$A_T, A_P, A_{TP}/B_1$	<u>16%</u>	1%	17%	ipf, ca. 95% af disse tilf.
A_{BH}/B_1	2%	<u>16%</u>	18%	pf, ca. 90 % af disse tilf.
óvr. flertydige/ B_1	4%	1%	5%	
	—	—	—	
B_1 (jfr. tabel IV)	22%	18%	40%	

Eksempler:

/23/ der er folk, der har ment..., at det er sådan.. A_T/B_1

-/23a/ jsou lidé, kteří se domnívali..., že je to.. /ipf

/26a'/ Jeg har gjort noget galt A_{BH}/B_1

-/26b'/ Já jsm udělal něco nesprávného /pf

Hvis man således lod *A* indgå som supplerende faktor i oversættelsesregelsættet /33a/ - /33b/, ville dette få følgende, modificerede form:

/33aa/ "Ved $B_1/A_1/P/TP$ vælges ipf,

/33bb/ ved B_1/ABM og B_3 vælges pf".

Dette regelsæt ville give en forklaringsprocent på: 16 + 16 (tabel V) + 37 (tabel IV) = 69%, dvs. lavere end regelsættet /27a/ - /27b/, der udelukkende er baseret på A (og kun lidt højere end sandsynlighedsbeskrivelsen /28/). - Derfor er det rimeligst at basere et oversættelsesregelsystem direkte på A, uden at gå omvejen over B.

6. Konklusioner

6.1. Af oversættelsesanalyser fremgår det (afsnit 2), at dansk perfektum ($Perf_{DA}$) dobbelt så ofte ækvivalerer med tjekkisk perfektiv præteritum (pf $Præt_{TJ}$) som med imperfektiv præteritum (ipf $Præt_{TJ}$).

6.2. Men $Perf_{DA}$ kan ikke på nogen måde identificeres med pf $Præt_{TJ}$: hvis man går ud fra pf $Præt_{TJ}$, viser det sig ved oversættelsesanalyser, at pf $Præt_{TJ}$ oftere ækvivalerer med dansk præteritum end med dansk perfektum.

6.3. En sammenligning mellem de generelle betydninger (afsnit 3) henholdsvis delbetydningerne (afsnit 4) hos $Perf_{DA}$ og pf $Præt_{TJ}$ giver heller ikke noget grundlag for identifikation. Blandt de mange delbetydninger hos $Perf_{DA}$ og pf $Præt_{TJ}$ er der én, der kan opfattes som fælles, nemlig "nugældende resulterende tilstand", og som (foruden den terminologiske lighed, "perfektum"/"perfektiv") kan tænkes at forklare 6.1. og den populære (intuitive?), forkerte identifikation mellem de to former, som man ofte møder i praksis.

6.4. Fortsatte oversættelsesanalyser med $Perf_{DA}$ som udgangspunkt (afsnit 5) viser en høj grad af korrelation mellem den danske sætnings aktionsart og fordelingen på tjekkisk aspekt (ved $Præt_{TJ}$), således at et fælles regelsystem for aspektvalg i tjekkisk ved oversættelse af dansk præteritum og perfektum kan baseres på denne faktor: Aktionsarterne 'tilstand' og 'ubegrænset proces' betinger ipf $Præt_{TJ}$, aktionsarterne 'begrænset proces' og 'punktuel begivenhed' betinger pf $Præt_{TJ}$. Denne hovedregel forklarer omkring 80% af materialet i begge tilfælde.

6.5. Delbetydningen "nugældende resulterende tilstand" hos $Perf_{DA}$ betinger næsten altid valg af pf $Præt_{TJ}$, men er på den anden side langt fra dominerende blandt $Perf_{DA}$'s delbetydninger.

6.6. Forklaringen på *PerfDA*'s højere grad af ækvivalens med *pf PrætiJ* (6.1.) (sammenlignet med *PrætdA*, som ækivalerer med *ipf PrætiJ* og *pf PrætiJ* i nogenlunde lige høj grad) må snarere søges i det faktum, at aktionsarterne (hos den danske sætning) 'begrænset proces' og 'punktuel begivenhed' forekommer langt hyppigere ved *PerfDA*, end 'tilstand' og 'ubegrænset proces' gør det (ca. 3 gange så ofte, iflg. tabel II) - hvilket kan sammenlignes med den mere jævne fordeling mellem de to grupper af aktionsarter ved *PrætdA* (42% over for 52% iflg. tabel III).

NOTER

1) Selv om der jo er forskelle mellem de enkelte germanske sprog, dels m.h.t. opbygningen af det samlede tempussystem (for engelsk vedkommende: det samlede tempus-aspekt-system), som perfektum udgør et led i, dels m.h.t. brugen af perfektum i modsætning til præteritum, så er spørgsmålet om perfektums evt. aspektuelle natur og evt. ligheder med træk i slavisk aspekt af fælles interesse for germanske sprog.

En opfattelse af perfektum(-systemet) som en slags aspekt møder man bl.a. hos Quirk et al. s. 90: "English has two sets of aspectual contrasts: PERFECTIVE/NON-PERFECTIVE and PROGRESSIVE/NON-PROGRESSIVE."

Som Andersson (1984, s. 199-200) påviser, vælger Comrie at betragte perfektum som en aspekt (af en speciel art, som bl.a. "expresses a relation between two time-points", Comrie s.52), men modsiger herved sine egne definitioner af tempus og aspekt ("Tense relates the time of the situation referred to to some other time, usually to the moment of speaking", Comrie s. 1-2, henholdsvis "aspects are different ways of viewing the internal temporal constituency of the situation", Comrie s. 3).

I øvrigt skal nævnes Anderssons (1984, s. 200-207) argumentation mod at beskrive det svenske perfektumsystem (perfektum, pluskvamperfektum, futurums perfektum) som aspekt, således som Platzack (kap. 3) gør det (ganske vist med en ret speciel brug af termen aspekt: "we will use the term *aspect* to refer to the way a speaker (or writer) chooses to present a situation in relation to deictic time (min understregning - J.S-L.), provided that the language offers a systematic way to express the choice in question.", s. 39).

Jfr. også Anderssons (1978, s. 100-106) diskussion (med yderligere referencer) af spørgsmålet om det tyske tempussystems evt. aspektpræg og samspillet med verbets/verbalsyntagmets "aktionalitet": en grundtanke i denne diskussion udtrykkes i overskriften s. 102: "Die periphere Rolle der Aktionalität im Tempussystem".

2) I litteraturen opereres der ofte med en såkaldt "perfektumsbetydning" (ved siden af bl.a. en "aoristbetydning") som en af flere betydningsvarianter hos slavisk perfektiv præteritum, jfr. f.eks. Isačenko s. 294: "Das russische Präteritum perfektiver Verben hat daneben aber auch eine andere Bedeutung, und zwar die des Perfekts. Es bezeichnet Vorgänge, die sich zwar in der Vergangenheit abgespielt haben, deren Wirkung aber in die Gegenwart hineinreicht.", Kopečný s. 56: "Dokonavé préteritum má i u nás často funkci perfekta, tj. označuje přítomný stav, vyplýnulý z minulého děje" og Sørensen s. 242 f.

Når der således sammenlignes med betydningen hos perfektum, synes der oftest at menes perfektum i de oldslaviske sprog, dvs. at der ved brugen af termen "perfektum" ikke er taget højde for den kendsgerning, at tempusformen perfektum i germanske sprog har flere betydningsvarianter, jfr. afsnit 4.1. i denne artikel, af hvilke én svarer til den såkaldte "perfektumsbetydning". Forsyth omtaler dog denne (s.74, fodnoten) som "the basic meaning of 'perfect' tenses in English ... and in other languages".

3) Jeg anvender "handling" som det overordnede begreb svarende til det semantiske indhold af verballeksemmer generelt. "Handling" inddeles altså i "tilstand", "proces" etc.

4) Termen "delbetydninger" bruges fra nu af synonymt med "betydningsvarianter", "funktioner", "brug" etc., idet der i de enkelte tilfælde ikke tages stilling til, hvor på skalaen mellem selvstændigt kontekstuafhængigt semantisk indhold og kontekstbestemt brug af de pågældende kategoriled vi befinder os.

5) Ved dette forsøg på indplacering af det danske tempussystem i Roman Jakobsons nu klassiske model er der kun taget hensyn til kategoriledenes tids-betydninger. En diskussion af, hvorvidt det er meningsfuldt at presse f.eks. de modale betydninger hos præteritum ind i denne model (jfr. Bjervig s. 34-39, med referencer til tidligere danske forsøg herpå), falder uden for dette arbejdes rammer.

6) At pluskvamperfektum er markeret m.h.t. dette træk, følger af, at handlingen her altid befinder sig et eller andet sted før, evt. til og med et fortidigt tidspunkt, som er givet af konteksten og markeret af en præteritumsform i denne.

7) Idet præteritum jo ofte anvendes så at sige i stedet for pluskvamperfektum.

8) Glismann gør (s. 4-5) opmærksom på, at det væsentlige ikke er, at handlingen er forbigangen, men at den er ansøgt før kommunikationssituationen.

9) Et ledsagende træk ved *PerfDA* er 'fortid i relation til (dvs. før, til og med) et givet tidspunkt' - jfr. træk 3), der karakteriserer pluskvamperfektum: + 'fortid i relation til fortid'. Det for *PerfDA* relevante givne tidspunkt, som jeg for nemheds skyld har kaldt for 'nu', er identisk med tidspunktet for ytringen, "aktuel nutid", med mindre konteksten angiver noget andet, som i eks. /14/ og /15/, se afsnit 4.1, pkt.B)-D).

10) Jfr. også Glismann, s. 17: "Ved ikke-modalperfektum udtaler den talende sig om en handling eller tilstand, der har fundet sted på et eller andet ikke nærmere bestemt tidspunkt, med henblik på dens følger eller dens interesse for nu (eller for et fremtidigt tidspunkt, hvis det er angivet, f.eks.: "når vi kommer hjem")." (Glismann's understregning) samt Diderichsen, s. 131: "Perfektum anvendes, når der tænkes på en Begivenheds Eftervirkninger i Nutiden".

11) I begge tilfælde angiver verbalformen i svaret, har været/var, at handlingen har fundet sted: i det første tilfælde på et (evt. flere) uspecificeret (-ede) tidspunkt(er), i det andet tilfælde på et specificeret tidspunkt. Hvorvidt oplysningen har relevans for 'nu', er noget der fremgår af en evt. logisk sammenhæng i teksten i øvrigt, f.eks. ved en følgende replik som: "Nå, så har du altså ikke set *Spilberk*" eller "Nå, så har du måske set *Spilberk*".

Dušková sætter (s. 70, med dokumenterende eksempler på de foregående sider) meget overbevisende sagerne på plads for engelsks vedkommende: "The relative importance of the two features (definite/indefinite past, and neutral to present relevance/present relevance) may be seen from the fact that where definite past combines with present relevance (or indefinite past with present irrelevance) it is reference to definite or indefinite past that determines the use of the tense. Thus a temporal adjunct denoting a definite past period involves the use of the

preterite despite the possible present relevance that the action denoted by it may have (see 1.21). Accordingly, the distinctive feature of primary importance appears to be reference to definite or indefinite past." (min understregning, J.S-L.).

12) Jfr. også Vanneboes diskussion af dette spørgsmål, s. 197 ff.

13) Inden teksteksemplerne med *Perfpa* blev udsat for de i Skov-Larsen 1984, s. 268 anførte prøver, ændredes de pågældende sætninger dog til præteritum, således f.eks.: (23) *der er folk, der har men!* ..., at det er sådan, som det ikke er til: *der var folk, der mente* ..., at det var sådan, som det ikke var. Da denne sætning ikke kan bruges som svar på spørgsmålene "Hvad skete der?" og "Hvad foregik der?", og da adverbiet langsomt heller ikke kan indsættes, klassificeres tilfældet som *Ar*.

14) Procenterne for *ABP*, *AM* og tvetydige *ABP/M* er her slået sammen er her slået sammen under benævnelsen *AM*.

REFERENCER

- Andersson, S-G, *Aktionalität im Deutschen. Eine Untersuchung unter Vergleich mit dem russischen Aspektsystem, II. Korpusanalyse*, Uppsala 1978
- Andersson, S-G, "What is aspectual about the perfect and the pluperfect in Swedish?" (i:) de Groot, C. & Tommola, H. (eds.), *Aspect Bound. A voyage into the realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian aspectology*, Dordrecht 1984, s. 199-207
- Bjervig, N, "Tempus i dansk og russisk. Et bidrag til en kontrastiv analyse", *Svantevit II* (1977), 2, s. 33-50
- Comrie, B, *Aspect*, Cambridge 1976
- Diderichsen, P, *Elementær dansk Grammatik*, København 1974
- Đurovič, L, *Några svårigheter i svensk grammatik för tjekkisk- och slovakisktalande*, Stockholm 1971
- Dužková, L, "The Perfect Tenses in English vs. the Perfective Aspect in Czech", *Philologica Pragensia*, 17/1974, s. 67-91
- Forayth, J, *A Grammar of Aspect*, Cambridge 1970
- Galton, H, "Slovesný vid a čas", *Slovo a slovesnost*, XXX (1969), 1, s. 1-10

- Galton, H, *The Main Functions of the Slavic Verbal Aspect*, Skopje 1976
- Glismann, O, "Tid - tempus", under publicering i *Nydanske Studier* København (de i nærværende artikel angivne sidetal refererer til et foreløbigt manuskript med samme titel)
- Isačenko, A V, *Die russische Sprache der Gegenwart. Formenlehre*, München 1975
- Jakobson, R, "Zur Struktur des russischen Verbums" (i:) *Charisteria Guilelmo Mathesio quinquagenario... oblata*, Praha 1932, s. 74-84
- Kopečný, F, *Slovesný vid v češtině*, Praha 1962
- Platzack, C, *The Semantic Interpretation of Aspect and Aktionsarten*, Dordrecht 1979
- Quirk, R et al., *A Grammar of Contemporary English*, London 1973
- Skov-Larsen, J, "Faktorer, der betinger valget mellem dansk præteritum og perfektum" (i:) Pettersson, T (ed.), *Aspectology*, Stockholm 1979
- Skov-Larsen, J, "Is it possible to construct Germanic-Slavonic translation rules, which predict the choice of aspect?" (i:) de Groot, C & Tommola, H (eds.), *Aspect Bound. A voyage into the realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian aspectology*. Dordrecht 1984, s. 257-276
- Sørensen, H C, *Strukturen i russisk*, 1, København 1973
- Uhrskov, E, "Hvad bruges verbets tempusformer til i dansk?" *Skrifter om Anvendt och Matematisk Linguistik* 6, København 1980, s. 295-319
- Vannebo, K I, *Tempus og tidsreferanse*, Oslo 1979

TEKSTMATERIALE

- Bitsch, J, *Ulu - verdens ende*, København 1960 /*Do hlubin džungle*, Praha 1967
- Eodelsen, A, *Hændeligt uheld*, København 1980 /*Obyčejná nehoda*, Praha 1977
- Čapek, K, *Válka s mloky*, Praha 1972 /*Krigen mod salamandrene*, København 1960
- Hašek, J, *Osudy dobrého vojáka Švejka*, Praha 1967 /*Den gode soldat Švejk's eventyr*, København 1976
- Hjelmslev, L, *Sproget*, København 1963 /*Jazyk*, Praha 1971
- Mukařovský, J, "O jazyce básnickém", *Slovo a slovesnost*, VI (1940), s. 113-145 /"Om det digteriske sprog", (i:) Kock, C (red.), *Tjekkisk strukturalisme*, København 1971, s. 34-97
- Mukařovský, J, "Tradice tvaru", *Kapitoly z české poetiky* I, Praha 1948, s. 245-252 /"Formens tradition", (i:) Kock, C (red.), *Tjekkisk strukturalisme*, København 1971, s. 128-138
- Scherfig, H, *Den forsvundne fuldmægtig*, København 1979 /*Záhadné zmizení pana rady*, Praha 1978